

Izvorni znanstveni rad / Original Scientific Paper
Diacovensia 34(2026.)1, 9–27
Primljeno/Received: 27. svibnja 2025. / 27th May 2025
Prihvaćeno/Accepted: 2. travnja 2026. / 2nd April 2026
UDK/UDC: 27-36Hildegard, sancta*821“10/14“
<https://doi.org/10.31823/d.34.1.1>

Marija-Ana DÜRRIGL*

***Quasi fenestraliter* – naslućivanje Božjih misterija u svete Hildegarde iz Bingena**

Quasi fenestraliter – Notion of God’s Mysteries in Selected Works by Saint Hildegard of Bingen

Sažetak: U članku se razmatraju neobične slike, originalna sintagma i leksički neologizam radi ilustriranja Hildegardina književnoga stila i hermeneutičkoga postupka. Govorom u slikama poznato stavlja u neočekivan kontekst, dajući mu nove duhovne i moralne značenjske nijanse. Odnos pojavnoga svijeta i transcendentnoga dočarava metaforom prozora (on otkriva i zakriva), iz nje izvedenom frazom *fenestralia loca* te neologizmom *fenestraliter*. Interpretacija toga leksema ograničena je činjenicom da je *hapax legomenon*. Iz njega je razvidno kako se Božji misteriji mogu tek slutiti jer je grijeh čovjeka udaljio od Boga i punine razumijevanja. U svojem milosrđu Bog ipak otvara *fenestralia loca* koja valja stalno tražiti, promatrati i u njima prepoznati upute za ispravan život. Samo tako čovjek može ispuniti zadaću da bude Božji sudjelovatelj koji treba na zemlji nastaviti Božje djelo.

Ključne riječi: sveta Hildegarda iz Bingena; srednjovjekovna književnost; teologija; vizija; pismo; neologizam; hermeneutika.

Summary: The paper analyses distinctive images, an original syntagm and a lexical neologism as illustrations of Hildegard of Bingen’s literary style and hermeneutical approach. She uses vivid imagery to place the familiar into an unusual setting, thereby imbuing it with new spiritual and moral nuances of meaning. The relation between the material world and the transcendental is evoked by the window metaphor (it both reveals and conceals), by the original phrase *fenestralia loca*, and by the neologism *fenestraliter*. *The interpretation of that word is limited as it is Hildegard’s invention and a hapax legomenon*. It does, however, indicate that God’s mysteries can only be sensed, because sin has distanced humans from God and the fullness of comprehension. In His mercy, however, God opens particular *fenestralia loca* which humans must continually seek and consider as instructions for a virtuous life. Thus humans can fulfill their duty as God’s collaborators and take an active part in God’s work on Earth.

Keywords: Saint Hildegard of Bingen; medieval literature; theology; vision; letter; neologism; hermeneutics.

* Dr. sc. Marija-Ana Dürrigl, Staroslavenski institut, Demetrova 11, 10 000 Zagreb, Hrvatska ■ Marija-Ana Dürrigl, Ph.D., Old Church Slavonic Institute, Demetrova 11, 10000 Zagreb, Croatia duerrigl@stin.hr

Uvod

Vizije sv. Hildegarde iz Bingena (1098. – 1179.)¹ zauzimaju osobito mjesto u povijesti toga srednjovjekovnoga žanra,² a posebne su kao jedinstven spoj vizije, teologije i literature te po kompleksnosti i sustavnom razrađivanju sadržaja. One su istodobno detaljni traktati, ali u njima se nalaze i brojni opisi, naracija, pastoralna pouka, prirodna filozofija, dijalog u izlaganju viđenoga, pa i stihovi. Ona nije jedina žena koja je u srednjem vijeku bila književno aktivna niti je jedina koja je doživljavala vizije. Međutim: »Ono što proučavatelje književnoga žanra vizija odmah začudi jest Hildegardino zbližavanje literarnih odlika djela s diskursom traktata, ali i s uvodnjem drugih malih žanrova, osobito egzempli i izravnoga govora, pa i stihova, u viđenja. Takvih postupaka u drugim srednjovjekovnih vidjelaca nema. S druge strane, rijetki su teološki traktati (koji u sebi sjedinjuju hermeneutiku i moralnu pouku) s toliko slikovitosti i mašte. Hildegarda je dakle jedini srednjovjekovni vidjelac koji (katkad godinama) promišlja viđeno i čuveno, zapisuje ta tumačenja, pa sve te doživljuje izravno dovodi u vezu sa *Svetim pismom*. Već je taj hermeneutički postupak svojevrsna teologija.«³ *Sveto pismo* izvor je i uvir svih njezinih vizija.⁴

Ona sve doživljava *unutarnjim* osjetilima, pa predmeti i pojave iz svakodnevice dobivaju dublje značenje, jer sve ima razlog i smisao po Božjoj volji, On je sve i stvorio. Maštovitim opisom⁵ i objašnjenjem Živoga Svjetla (i to je metafora vezana za vizualno) sve se stavlja u dublju dimenziju time što se sve odijeva u bogate slike i prispodobe, usporedbe.⁶ Osjetilno/materijalno i vječno/transcendentno sfere su koje

¹ Ovaj je rad nastao u okviru projekta *Hagiografske teme starije hrvatske književnosti* (CroHagio), koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su samo autori te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

² Usp. P. DINZELBACHER, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Darmstadt, 1981.; B. M. KIENZLE, D. L. STOUT, G. FERZOLO (ur.), *A Companion to Hildegard of Bingen*, Leiden 2013.; J. GINTHER, *Hildegard of Bingen's Theology*, u: J. BAIN (ur.), *The Cambridge Companion to Hildegard of Bingen*, Cambridge, 2021., 85–104.

³ M.-A. DÜRRIGL, Sveta Hildegarda iz Bingena – književnost i teologija u viziji, u: *Crkva u svijetu* 58(2023.) Suppl. 1, 158–178.

⁴ Često se ističe kako je Hildegarda sebe doživljavala kao neku vrstu proroka, pa se njezine duhovne ili intelektualne vizije nadovezuju na biblijska viđenja Ezekijela, sv. Ivana evanđelista i sv. Pavla – tako drži B. M. KIENZLE, *Hildegard of Bingen and the Public Voices of Women in the Middle Ages*, u: R. BERNDT, M. ZÁTONYI (ur.), *Unversehrt und unverletzt. Hildegards von Bingen Menschenbild und Kirchenverständnis heute*, Münster, 2015., 309–322., ovdje 309. (»biblical visions of Ezekiel and St. John as well as the mystical experience of St. Paul«). Usp. još M. ZÁTONYI, *A visio mystica és a bibliaértelmezés viszonya Bingeni Hildegard művében*, u: Z. SZEILER (ur.), *Theória, szemlelődés, misztika*, Budimpešta, 2023., 63–70.

⁵ Usp. npr. S. SALVADORI, *Hildegard von Bingen. Viaggio nelle immagini*, Milano, 2019.

⁶ »Statt die Wirklichkeit nach den Regeln der antiken Logik zu erfassen, verwendet sie in ihrer Weltdeutung eine bilderreiche Sprache, die nicht auf begriffliche Festlegung zielte.« – M. ZÁTONYI, *Hildegard von Bingen*, Münster, 2017., 20. U tumačenju svijeta dakle ona ne ide za pojmovnim sustavom, već tumači bujnom slikovitošću. Naime zbog praroditeljskoga pada čovjekova je mogućnost spoznavanja znatno ograničena, pao je u tamu (!) neznanja. Stoga je potrebit unutarnjega prosvjetljenja koje – do Kristova drugoga dolaska – ostaje svedeno na gledanje u slikama, djelomično, u sferi naslućivanja. Tu pomažu specifični »prozori« koji omogućuju Bogu da prosvijetli tminu ljudske egzistencije.

se na različite načine i pojave stalno prožimaju, pa katkad ona *prelazi* od materijalnoga u simbolično i tropološko prilično naglo, neočekivano, što je izazov za primatelje. Međutim Hildegarda svaku sliku, svako viđenje detaljno razglaba na način egzegeze i upute za konkretne životne situacije. U tom se smislu u njezinim tekstovima može jasno razaznati »oslikovljena teologija«,⁷ koja ne zastire literarnu kvalitetu vizija »rajske prorokice«, kako su je katkada nazivali.

Vizije joj započinju toposom istinitosti. To nije neobično, ali kod Hildegarde se iščitava i spomenuta proročka zadaća jer ona – za razliku od drugih vidjelaca koji *samo* pripovijedaju svoj doživljaj – bilježi i opsežne interpretacije, razlaganja, egzemplifikacije te poveznice s biblijskim citatima. Njezina se prva vizija, nazvana *Scivias* (nastala između 1141. i 1151. godine; dalje u tekstu SC)⁸, otvara pozivom, izravnim obraćanjem Živoga Svjetla koji joj zapovijeda:

*Ti, čovječe, koji ovo ne primaš u nemiru prijekare, nego u čistoći jednostavnosti, koji si predodređen da otkriješ ono skriveno, zapiši što čuješ i vidiš (...) I rekoh i zapisah ne po invenciji svojega srca ili bilo kojega čovjeka, nego onako kako vidjeh u nebeskim prostranstvima i kako čuh i doživjeh kroz tajne Božjega misterija. I opet začuh glas s nebesa koji mi je kazao: Navijesti glasno i zapiši!*⁹

Hildegardine su vizije jedinstvene jer donose simbolična viđenja sveukupne spasenjske povijesti svijeta, vrlo su složeno, ali i sustavno građene, vidjelica ih je shvatila i predala primateljima kao otkrivenja.¹⁰ Pritom *decorum* i *aptum* dolaze zajedno; viđeno i čuveno oblikuje se različitim jezičnim modusima tako da njezino djelo pred-

⁷ Usp. M.-A. DÜRRIGL, Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingena, u: *Diacovensia* 30(2022.)3, 389–406., ovdje 390. Ovdje valja primijeniti i misao Margot Fassler: »Hildegard's chant texts are imagistic restatements of her theological exegesis.« – M. E. FASSLER, Angels and Ideas – Hildegard's Musical Hermeneutics as Found in the *Scivias* and Reflected in O splendissima gemma, u: R. BERNDT, M. ZÁTONYI (ur.), *Unversehrt und unverletzt. Hildegards von Bingen Menschenbild und Kirchenverständnis heute*, Münster, 2015., 189–212., ovdje 207. Ta se ocjena može, osim na liturgijske pjesme, primijeniti i na vizije.

⁸ Usp. *Hildegardis Bingensis Scivias*, u: A. FÜHRKÖTTER, A. CARLEVARIS (ur.), *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLVIII*, Turnhout, 1978.; M. SCHMIDT, Hildegard von Bingen als Lehrerin des Glaubens. *Speculum als Symbol der Transzendenz*, u: A. P. BRÜCK (ur.), *Hildegard von Bingen 1179–1979. Festschrift zum 800. Todestag der Heiligen*, Mainz, 1979., 95–157. I taj je naslov, taj leksem *hapax legomenon*.

⁹ *Scivias*, *Protestificatio*: »Tu ergo, o homo, qui haec non in inquietudine deceptionis, sed in puritate simplicitatis accipis ad manifestationem absconditorum directa, scribe quae uides et audis (...) Et dixi et scripsi haec non secundum adinventionem cordis mei aut ullius hominis, sed ut ea in caelestibus uidi, audiui et percepi per secreta mysteria Dei.« – nav. prema kritičkom izdanju *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 5–6. Svi navodi iz Hildegardinih djela prvi put donose se u hrvatskom prijevodu. Pritom stilistički elementi izvornika ne mogu biti u potpunosti preneseni. Prepoznaju se ipak dijade (antiteze) i trijade, paralelizmi i polisindet. Rečenice počinju veznikom »et«, time se Hildegarda nastavlja na tradiciju *sermo coniunctionis* koja je bila omiljena i u srednjem vijeku. Polisindetom se privlači pozornost i ostvaruje posebna ritmičnost. Ne izostaje ni topos poniznosti i skromnosti, jer vidjelici se Glas s neba obraća kao krhkom čovjeku koji je tek pepeo i gnjilež: »O, homo fragilis, et cinis cineris et putrido putridinis« – *isto*, 4. Trijada, poliptoton i aliteracija izriču slabost i prolaznost grešnoga ljudskoga roda kroz pojačajni estetski dojam. Zapovijed pak da prenese doživljeno kao da stoji u slijedu biblijskih proroka koji su imali zadaću naviještati Božju riječ.

¹⁰ Usp. P. DINZELBACHER, *Mittelalterliche Visionsliteratur. Eine Anthologie*, Darmstadt 1989., 27.

stavlja zaista osobit fenomen u tradiciji srednjovjekovnih vizija.¹¹ U nastojanju da teško iskazive vizije prenese drugima, u tekstovima rabi nove lekseme koje je sama izmislila (npr. *viriditas*, *tunicaliter*, *flammanter*, *inaquasitas*, *Cherubizare*, *sordiditas*) ili barem ponešto izmijenjene riječi, odnosno riječi s novim značenjskim valerima (npr. *speculositas*, *materia*, *discretio*). Hildegarda nerijetko upotrebljava metaforu zrcala, ali uvodi i nov, višeznačan leksem *speculativus*. To pokazuje njezinu slobodu u izražavanju, ali i nastojanje da neizrecivomu, odnosno dubini svojih doživljaja i mogućnosti alegorijskoga tumačenja, »priđe što bliže« skućenim ljudskim jezikom.¹² O neologizmima *tunicaliter* i *flammanter* već je bilo riječi.¹³

U vizijama joj se obraća Živo Svjetlo, tako ona »doživljava« Boga. Djelomično je to odraz metafizike i epistemologije svjetla i svjetlosti, tipične za 12. stoljeće koje se naslanja na Augustina.¹⁴ Iskustvo unutarnje iluminacije Hildegarda odijeva u literarne oblike u koje upliće teološku misao – ili obratno, ali jednako pregnantno, ona oplemenjuje vizije vlastitim promišljanjem, apologetikom, egzegezom, pastoralnim uputama te alegorizacijama i intertekstualnim poveznicama.¹⁵ Zbog toga njezina djela uključuju različite žanrove, pa i rodove, pa se u tom smislu termin *vizija* može sagledavati kao makrožanr.

U ovom ćemo se kratkom razmatranju osvrnuti na ilustrativne izvratke iz četiriju njezinih ostvaraja u kojima se koristi slikovnom metaforom vezanom za gledanje, koja je bila stoljećima popularna – *prozor (fenestra)* – te iz nje izvedenom sintagmom *fenestralia loca* i leksemom *fenestralis* koji je njezina novotvorina. Izdvojili smo vizije *Scivias* (nastala između 1141. i 1151. godine)¹⁶ i *Liber vitae meritorum* (nastala između 1158. i 1163. godine, dalje u tekstu LVM);¹⁷ zatim opsežno pismo koje je u znanosti

¹¹ Peter Dinzeltbacher to formulira ovako: »Hildegards Offenbarungen, in fast jeder Hinsicht ein erraticher Block in der visionären Landschaft des Mittelalters, zeichnen sich durch eine sonst unerreichte Komplexität und systematik symbolischer Bedeutungen aus« – P. DINZELBACHER, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Stuttgart, 2017., 302. Pomalo je problematičan izraz *erratisch* jer nije jasno na što se odnosi i ima negativnu konotaciju. Stoga je uputnije govoriti o specifičnoj »hildegardische Visionsschrift«, kako piše M. ZÁTONYI, Einleitung, u: M. ZÁTONYI (prev.), *Buch der Lebensverdienste – Liber vitae meritorum*, Beuron – Eibingen, 2014., 8–36., ovdje 31. Riječ je dakle o Hildegardinu vizi onarskom pismu koje je osobito i drukčije od ostalih sačuvanih srednjovjekovnih viđenja. U oči upada Dinzeltbacherov izraz »Offenbarung« jer su Hildegardine vizije otkrivenja – ona sebe doživljava u tradiciji (starozavjetnih) proroka.

¹² Usp. P. DRONKE, Introduction, u: A. DEROLEZ, P. DRONKE (ur.), *Hildegardis Bingensis Liber divinorum operum (= Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XCII)*, Turnhout, 1996., VII–CXX., ovdje XVIII–XXXI.; A. CARLEVARIS, Einleitung, u: A. CARLEVARIS (ur.), *Hildegardis Bingensis Liber vite meritorum (= Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XC)*, Turnhout, 1995., XXXII–XXXVIII.

¹³ M.-A. DÜRRIGL, Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingena, 2022., 389–406.

¹⁴ Usp. B. NEWMAN, Hildegard of Bingen: Visions and Validation, u: *Church History* 54(1985.)2, 163–175., ovdje 168.

¹⁵ Te se vizije nazivaju proročkima (*prophetisch*) i poučnima (*Lehrvision*) – npr. E. BENZ, *Die Vision: Erfahrungsformen und Bilderwelt*, Stuttgart, 1969., 160.

¹⁶ Kritičko izdanje *Hildegardis Bingensis Scivias*, u: A. FÜHRKÖTTER, A. CARLEVARIS (ur.), *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLIII*, Turnhout, 1987.

¹⁷ Kritičko izdanje *Hildegardis Liber vite meritorum*, u: A. CARLEVARIS (ur.), *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XC*, Turnhout, 1995.

nazvano *Testamentum propheticum* (točno vrijeme nastanka nije poznato, ali je nastalo prije smrti Hildegardina pomoćnika Volmara 1173. godine, jer je pismo odgovor na njegovo pismo; dalje će biti nazivano TP)¹⁸ i prirodno-filozofsko djelo *Causae et curae* (pretpostavlja se da je nastalo između 1150. i 1160. godine).¹⁹

I.I. Fenestra – od predmeta do metafore

U pokušaju da prisposodi *način* na koji čovjeku Bog dopušta i/ili omogućuje uvid u Istinu, Hildegarda se koristi i popularnom metaforom *prozora* (*fenestra*). Ona se pojavljuje u većem broju njezinih spisa, od pisama, preko pjesama i prirodno-filozofskoga djela *Causae et curae* do vizija. U svakom pojedinom djelu prozor će imati ponešto drukčije značenjske nijanse u smislu simbolike i alegorizacije, ovisno o kontekstu u kojem se nalazi. Začudno je da se naizgled običan, svakodnevni motiv nalazi na neočekivanim mjestima – u brdu ili na prsima djevojke/personifikacije. No *očudnjenje* je upravo tipično za Hildegardin stil.²⁰

Srednjovjekovna je teološka i filozofska misao, duboko prožeta simbolikom, Boga izjednačavala sa Svjetlom i prikazivala/prisposodbljavala Ga kroz svjetlost, svjetlo, sjaj. Prozor je pak kao arhitektonski element mjesto susreta i međuprodiranja vanjskoga i unutarnjega prostora: svjetlost ulazi, a iznutra omogućuje pogled prema van, u svjetlo.²¹ Prozor je svojevrсно susretnište vanjskoga i unutarnjega, on štiti, ali i omogućuje pogled u drugi svijet. Riječ je ovdje dakle o slikovnoj metafori koju promatramo s gledišta poetike, ali ona baca i šire svjetlo na srednjovjekovni svjetonazor, iako u manjoj mjeri od već spomenute metafore zrcala.²² Promotrit ćemo kako joj Hildegarda u okviru značenjskoga svijeta svojih ostvaraja daje određenu specifičnost. Ona pritom ipak ne izlazi iz općenitoga hermeneutičkoga polja srednjovjekovne metafore prozora. Srednjovjekovni mislioci, na tragu kasne antike, koriste se metaforom prozora u vezi s razmišljanjem, promišljanjem kao aktivnošću koja pro-

¹⁸ Kritičko izdanje u J. L. NARVAJA, *Hildegardis Bingensis »Testamentum propheticum«*. *Zwei Briefe aus dem Wiesbadener Riesenkodex*, Aschendorff, 2014.

¹⁹ Djelo je izdano kritički u L. MOULINIER, *Beate Hildegardis Cause et cure*, Berlin, 2003., ali o problematiki Hildegardina izvornoga autorstva toga sastava usp. M. ZÁTONYI, *Hildegard von Bingen*, Münster, 2017., 99–104.

²⁰ M.-A. DÜRRIGL, Zooantropomorfija u viziji sv. Hildegarde iz Bingena, *Bogoslovska smotra* 90(2020.)1, 107–124. Izraz »očudnjenje« u tom je članku uveden kako se ne bi pomislilo da postoji veza s brehtovskim kazališnim postupkom očudjenja. O tom procesu (»Verfremdung«) iscpno u M. ZÁTONYI, *Vidi et intellexi* 2012.

²¹ Usp. C. MASTERS, *Windows in Architecture*, London, 2023.; H. LOUW, The Development of the Window, u: M. TUTTON, E. HIRST i dr. (ur.), *The Development of the Window: History, Repair and Conservation*, 7–96. London, 2015. Prozor je od antike do suvremenosti bio figura, simbol i motiv u brojnim književnim djelima, u likovnim umjetnostima te na filmu. To je jedna od temeljnih metafora ljudskoga odnosa sa svijetom koji ga okružuje. Usp. J. E. CIRLOT, *A Dictionary of Symbols* (prev. J. Sage), London, 1993., ovdje 275. i 374.

²² Usp. H. GRABES, *The Mutable Glass. Mirror-imagery in titles and texts of the Middle Ages and the English Renaissance* (prev. G. Collier), Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney, 1982.; R. BRADLEY, Backgrounds of the Title *Speculum* in Medieval Literature, u: *Speculum* 29(1954.), 100–115. Zrcalo kao metafora ima i biblijske korijene, pa je bila vrlo popularna u srednjem vijeku.

pušta svjetlost, prosvjetljenje, pa je tako često tematiziranje odnosa između oka i prozora ili slike i prozora.²³

Stoga nije neobično da su metafore gledanja, promatranja, viđenja, ali i optike u širem smislu bile omiljene i često korištene u srednjovjekovnim djelima raznih žanrova i vrsta. Već od antike osjetila su bila svojevrsni *prozori* za odnos prema svijetu, njegovo poimanje i shvaćanje – primjerice kod Cicerona »quasi fenestras sint animi«.²⁴ Tom se metaforom Hildegarda više puta koristi u svome prirodno-filozofskom djelu *Causae et curae*. Osebjunošću se izdvaja složena metafora kuće kao prispodobe (anakrono rečeno) anatomije, fiziologije i psihologije čovjeka. Duša je smještena u srcu te kuće, misli ulaze i izlaze kroz vrata, a duša promatra misli kao kroz prozor.

*Kad neki čovjek gradi kuću, u nju će, razumljivo, staviti vrata i prozore i ognjište (...) da bi kroz prozor dobivao svjetlo (...) Tako i duša sjedi u srcu kao u kući i šalje misli kroz vrata unutra i van i promatra ih kao kroz prozor (...) Ako dakle čovjek ne bi imao misli, ne bi imao (spo)znanje, već bi bio poput kuće koja nema ni vrata, ni prozore, ni ognjište.*²⁵

Ta složena metafora/usporedba s trijadom sasvim običnih predmeta upućuje na to da čovjek *kroz* tjelesna osjetila (ali ne *od* osjetila samih)²⁶ može doživljavati i razaznavati svijet oko sebe, ali ga može shvatiti tek pomoću unutarnjih osjetila. Odnosno iskustveno znanje stečeno preko tjelesnih osjetila ili pomoću njih na nižem je stupnju od božanskoga prosvjetljenja. Međutim kadšto osjetila mogu poticati i na grijeh, pa Hildegarda slikom prozora ističe pozitivan primjer pustinjaka i svih ljudi koji su se odrekli ovozemaljskih užitaka. Tako su se zatvorili prema (grješnomu) svijetu kako im kroz prozore očiju ne bi ušla (druga, vječna) smrt.²⁷

1.2. Prozori u planini

Nadalje, motiv prozora zatječe se u Hildegardinoj prvoj i najpoznatijoj viziji *Sci-vias*, čiji se naslov obično prevodi kao *Spoznaj putove (Gospodnje)*. Rebecca Milena Fuchs u opsežnoj analizi toga djela pokazuje kako arhitektonska metafora *prozora* ima funkciju pounutrašnjjenja života i različitih impulsa, misli, poticaja itd. te kako je riječ o simbolu koji pokazuje ograničenost ljudskoga iskustva, ali ga istodobno na neki način rastače.²⁸ To je, dodajemo, antiteza koja poput klatna određuje ljudsku

²³ S. BIERNOFF, *Sight and Embodiment in the Middle Ages*, London, 2002., 56.

²⁴ C. T. LEWIS, C. SHORT, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1879., 734.

²⁵ »Sed cum quilibet homo domum parat, in illa ianuam ac fenestras ac fumarium facit (...) ut per fenestram lumen habeat (...) Sic et anima in corde uelut in domo sedens cogitationes uelut per ianuan eius emittit et imittit et eas per fenestras considerat (...) quasi per fenestras considerat (...) Si enim homo cogitationes non haberet, scienciam non haberet, sed esset ut domus, que nec ianuam nec fenestras nec fumarium habet.« – nav. prema izdanju *Beate Hildegardis Cause* 2003., 135. »Fumarium« se može prevesti i kao »dimnjak«.

²⁶ Usp. o tome D. LUSCOMBE, *Medieval Thought*, Oxford, 1997., 87–89.

²⁷ »ne mors per fenestras oculorum suorum intraret« – nav. prema izdanju *Testamentum propheticum*, 2014., 169.

²⁸ Usp. M. R. FUCHS, *Zur Anschauung von »Leben« bei Hildegard von Bingen. Ein Schnittpunkt von Poesie und Theologie*, Berlin, 2016., 279.

spoznaju uopće. Prozori su arhitektonski element kroz koji se gleda prema unutra, iz kojega se gleda prema van, a kontekstualno je tu i osjećaj da netko nas promatra kroz prozor, ali uvijek u prenesenom značenju, s dubljom porukom. Mentalne slike koje Hildegarda rabi, a to se sada ogleda u arhitektonskom detalju kao što je prozor, na prvi pogled mogu se doimati veoma jednostavno i razumljivo. Međutim nešto naoko sasvim obično u kontekstu njezine vizije može djelovati čudno i postavljati brojna pitanja onomu koji čita/sluša.

Ne osvrćemo se na motiv prozora u SC-u vezan za »zgradu spasenja« koja se – sa svim gradbenim elementima koji ju čine (zidovima, prozorima, stubištem itd.) – kao ekfrazu opisuje i razlaže u viziji, već na dva neočekivana detalja koji su time za filologe i teologe pomalo izazovni.

Tako se na samom početku SC-a ukazuje visoka planina na kojoj je mnoštvo prozorčića. U njima je vidjela ljudske glave. Planine su same po sebi tajanstvene, streme prema nebeskim visinama, te izazivaju divljenje i strahopoštovanje.²⁹

*Vidjeh (nešto) poput velike planine boje željeza i povrh nje je sjedio On s tolikim sjajem da je Njegov sjaj zalijepio oči moje (...) U toj planini kao da su se vidjeli mnogi prozorčići, u kojima su se pojavljivale kao ljudske glave, neke blijede, a neke bijele.*³⁰

Budući da je riječ o prenesenu značenju, Hildegarda se često koristi leksemima *quasi, velut, ut, sicut te imago, forma, apparet, praefigurat* jer je transcendentno onkraj kognitivnoga, pa se samo tako može prikazati/ukazati čovjeku, kao i zato što je ljudski jezik ograničen. Tako i ovdje: *quasi, ut, apparuerunt*.

Nešto dalje Živo Svjetlo objašnjava što je taj neizreciv sjaj i što označavaju prozorčići i sve drugo što se ukazuje i što se može raspoznati.³¹ To je Bog, onaj koji u neizrecivu sjaju sjedi na vrhu, Stvoritelj i Svedržitelj. On je Svjetlost koja će zaslijepiti svakoga, ali se ipak razaznaju neka obličja i ljudske forme kao odraz stvorenoga svijeta. Lica u prozorčićima jesu oni koji su mlaki, umorni ili su pak uznositi. Kako se nadalje kaže, ništa ne može biti skriveno pred Bogom. Bog sve vidi i sve zna, sve ljudske misli i sva djela, sve se vidi kroz prozorčice, ne može se skriti. Svjetlost svima nudi spasenje; no čovjekova je slobodna odluka hoće li slijediti svijetao put ili će se otputiti za tamom i zlodjelima. Poruka se na kraju, na istaknutom mjestu, sažimlje

²⁹ Usp. L. E. SAURMA-JELTSCH, *Der Berg als Metapher in der Kunst des Mittelalter*, u: J. PFEIFFER (ur.), *»Landschaft« im Mittelalter? Augenschein und Literatur*, Berlin, 2011., 47–71. Već u *Bibliji* planine su mjesto susreta s Bogom, meditacije i sl.

³⁰ SC I, 1, 5: »Vidi qvasi montem magnum ferreum colorem habentem, et super ipsum quendam tantae claritatis sedentem, ut claritatis ipsum uisum meum reuerberaret (...) In ipso autem monte quasi plurimae fenestrellae uidebantur, in quibus uelut capita hominum quaedam pallida et quaedam alba apparuerunt.« – nav. prema izdanju *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 7.

³¹ SC I, 1: »Vnde et in ipso monte quasi plurimae fenestrellae uidentur, in quibus uelut capita hominum quaedam pallida et quaedam alba apparent: quia in summa altitudine profundissimae et acutissimae agnitioni Dei nec celari nec abscondi possunt studia actuum hominum« – isto, 9. Dijade i paralelizmi imaju funkciju amplifikacije i ostvaruju ritmičnost.

citatom iz *Staroga zavjeta* koji se stavlja u kontekst viđenoga.³² Tko slijedi Istinu, priprema si najdragocjenije blago na ovom svijetu i na nebu.

Svatko tko vjeruje i u kome djeluje Duh Sveti treba ozbiljno shvatiti sva upozorenja koja dolaze preko Hildegardine vizije. To je upozorenje iskazano varijacijom omiljene srednjovjekovne metafore hranjenja i bliskosti: treba Njegove riječi slušati i slijediti, dapače, u kušanju duše (!)treba ih oćutjeti.³³ Još jedan primjer sinestezije i živopisnosti u Hildegardinu književnom izrazu.

Prozori u planini pojavljuju se i u TP-u, u plaću Zemlje nad iskwarenošću svijeta. Upozorava se kako će putovi neumjerenih i grješnih nužno završiti u propasti, a u nebeske će visine uvijek prosijavati Božja pravda:

*O, o, o! Zatim je Bog položio mudrost u zoru. Ah, ah, ah! I oblikovao je u sebi instrument, naime veliku planinu pravde. Jao, jao, jao! Sad je pravda planine učinjena putom, poput sjene kroz neumjerenost proždrljivih što lutaju. Ali ti, snago planine, nikako ne ćeš uminuti, već ćeš se uzdizati iz najvišega prozora, a mnogi će te orlovi promatrati.*³⁴

Među brojnim hagiografskim tekstovima prozor u gori podsjeća na legendu o sv. Agapitu – na svom hodočašću u potrazi za Bogom pobožni monah Agapit ulazi u prostor zemaljskoga raja koji je smješten upravo u planini.³⁵

1.3. Prozorčići na prsima

U trećem pak dijelu SC-a pojavljuje se djevica odjevena u svijetlu tuniku, a na prsima ima dva prozorčića. To je personifikacija vrline *Constantije* (Dosljednosti). Ona je jedna od vrlina koje simboliziraju Kristovo mistično tijelo. Opis vrline u liku djevojke začudan je. Druge personifikacije koje Hildegarda vidi u ruci drže križ, lji-ljan, ružu, palminu grančicu ili mač, što su uobičajeni i prepoznatljivi atributi. Među-

³² SC I, 1, 6 »Salomon de eadem re: Egertatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuinitas parat (Izr 10, 4). Quod dicitur...« – isto, 10–11.

³³ SC I, 1, 6: »Vnde quicumque scientiam in Spiritu sancto et pennas in fide habet, iste admonitionem meam non transcendat, sed eam in gustu animae suae amplectendo percipiat.« – isto, 11.

³⁴ »O, o, o! Postea posuit deus sapientiam in aurora. Ach, ach, ach! Et fecit instrumentum in semetipso, scilicet magnum montem iusticie. He, he, he! Nunc iusticia montis facta est uia uelut umbra per gulosam gulam errantium. Sed tu, o fortitudo montis, non tamen omnio sic tabescas, sed in alta fenestra surges, cum multę aquilę ascipient in te.« – nav. prema *Testamentum propheticum*, 2014., 162.

³⁵ Riječ je o legendi velike starine, o čemu svjedoče brojni jezični arhaizmi, a u hrvatsku je književnost preuzeta iz korpusa bizantsko-(staro)crkvene tradicije, koja je u nas prepisvana do u kasni srednji vijek, o čemu svjedoče dva hrvatskoglagoljska zapisa legende: u tzv. *Ljubljanskom zborniku* (15. st.) i u tzv. *Tkonskom zborniku* (16. st.). U tom je sastavu cikličke kompozicije odsječak viđenja uklopljen u hagiografski tekst, a odnosi se na viđenje raja u kojem odsječku prevladava opis, a na njega se nadovezuju kratka tumačenja neizrecivo lijepih simbola. Raj je smješten unutar planine u kojoj je »okance malo« na koje svetac Agapit pokuca i biva mu dopušteno da uđe, da vidi čudesne prostore i preobražene duše blaženih, o čemu mu tumači prorok Ilija. On Agapitu daje i hljeb kruha koji nikad ne će nestati, ma koliko ljudi njime nahrani nakon što izide iz toga čarobnoga prostora. – usp. M.-A. DÜRRIGL, *Obrete mesta nekaē nedeomaē – viđenje u Legendi o sv. Agapitu*, u: *Slovo* 47 – 48 – 49(1997. – 1999.), 109–219. Tekst je izdao R. STROHAL, *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*, Bjelovar, 1917., 11–18.

tim ta je pojava u SC-u neobična. Riječ je o jednoj od triju djevica, ogrnutoj bijelim plaštem, a na nogama joj bijahu raznobojne cipele. Osim toga

*na prsima / na srcu prilike koja je stajala u sredini (...) nalazila su se dva prozorčića, a iznad njih jelen...*³⁶

Tipično za Hildegardine vizije, nakon opisa, u SC-u personificirana vrlina izgovara kraći monolog koji se odnosi ne samo na nju samu – ne samo da se predodžba na neki način *predstavlja* – nego se obraća primatelju. Retorička pitanja pojačavaju osjećajnost, ali imaju i dramatičan učinak preko izravnoga obraćanja. U tim se riječima kreativno spajaju teološka misao s biblijskim asocijacijama i moralnom poukom, uz uporabu trijada, paralelizama, antiteza, nabravanja i retoričkoga pitanja.

*Ja sam najčvršći i nepomičan stup (...) moram izdržati u istinskom kamenu koji je Sin Božji. I tko me može pomaknuti? Tko me može povrijediti? To ne može jaki ili slabi, vladar ili plemenitaš, bogataš ili siromah (...) Niti ću se pokolebati (...) jer sam postavljena na čvrstoj stijeni.*³⁷

Hildegarda se ne zadržava samo na literarnom opisu maštovitih pojava i oblića, njihova izgleda i položaja. Na opis se nastavlja objašnjenje (redovito glasom Živoga Svjetla), a često se uz njega nalazi i poveznica ispriповijedanoga sa *Svetim pismom*. Kompozicija u viđenju može se dakle odrediti u trima odsječcima. Na početku je *opis* personifikacija (konkretno, postojanosti s prozorčićima na prsima), zatim slijedi *monolog*, a naposljetku *tumačenje* njihova položaja, stava te njihove odjeće, odnosno što cijeli taj izgled simbolizira. U odabranom je primjeru navedeno ovo: »De statu Constantiae (...) et quid significet«³⁸ pa »Specialiter de Constantia et statv eivs et quid significet«. Tako slušatelj/čitatelj ne ostaje začuđen nad slikom i monologom, već mu se daje obrazloženje, odnosno viđena se personifikacija dovodi u vezu ponajprije s *Biblijom* kao knjigom života te s kršćanskim svjetonazorom.³⁹

³⁶ Scivias, III, 10, 9: »uidi super pauimentum praefati aedificii coram eodem iuvene tres imagines iuxta se stantes et illum deuotissime inspicientes (...) In pectore imaginis quae media fuit (...) duae fenestrellae apparuerunt et super ipsas ceruus« – *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 558. Jelen ima različite alegorijske značajke u Hildegardinim vizijama. Tako primjerice u jednom egzemplu u SC on označava snagu i brzinu, a rogovlje je simbol strogih Božjih zakona (S I, 3, 29). U posljednjoj pak njezinoj viziji naslovljenoj *Liber divinorum operum* (nastalaj između 1163. i 1170.) iz jelenjih usta izlazi dah koji označava vjeru, odnosno svetost koja proizlazi iz straha Božjega i pomaže čovjeku da se odupre tjelesnim napastima – v. izdanje A. DEROLEZ, P. DRONKE (ur.), *Hildegardis Bingensis Liber divinorum operum* (= *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XCII*), Turnhout, 1996., 77.). No, ta bi tematika zahtijevala detaljnu analizu (v. npr. M.-A. DÜRRIGL, *In huibus imaginibus vidi*: o životinjama u vizijama Hildegarde iz Bingena, u: A. ZARADIJA KIŠ, M. PASARIĆ, S. MAJNARIĆ (ur.), *Animal. Knjiga o ljudima i ne-ljudima*. Kulturni bestijarij III, Zagreb, 2022., 87–107).

³⁷ Scivias III, 10, 10: »Ego sum fortissima columna et non mobilis (...) perdurare debeo in uero lapide, qui est uerus Filius Dei. Et quis perualet me commouere? Qui potest me laedere? Hoc non poterit fortis aut debilis, princeps aut nobilis, diues aut pauper (...) Nec ego mouebor (...) quoniam supra firmam petram posita sum.« – *isto*, 558–559.

³⁸ SC III, 10, 21 – *isto*, 563–564.

³⁹ SC III, 10, 23 – *isto*, 566–567.

Katkada se tijek naracije i opisa prekida kraćim odsječcima naslovljenima *comparatio*, *parabola* ili *exemplum* – time se narativni tijek širi lateralno, a istodobno se misaono produbljuje. Nerijetko se u tumačenje uvode i izravni citati iz *Biblije*, čime vizija postaje specifično pomagalo za razumijevanje *Svetoga pisma*.⁴⁰ Naime *Constantia* nije samo kvaliteta kojoj ljudi trebaju težiti, već je bitna značajka Crkve. Dva prozorčića koja se vide na prsima djevice Postojanosti uvid su i dvostruki zrcalni odraz vjere u ljudskim srcima. Naime oni trebaju vjerovati u dvostruku Kristovu narav, božansku i ljudsku, a to se očituje (upravo: zrcali se) u dvama prozorčićima. A Postojanost ne će uzmaknuti ni pred čime, ona je dio mističnoga tijela Kristova i stoji na čvrstoj stijeni – time je i simbol Crkve.⁴¹

Alegorizacija je jedno od temeljnih načela SC-a. Kao što je pokazano, i u obrađenoj se Hildegarda koristi slikovitošću; kod nje kao da ne postoji suprotstavljenost otkrivanja i zakrivanja, razlaganja i određene tajnovitosti u smislu neizrecivosti. Bujne, maštovite i kompleksne slike koje se kadšto gomilaju jedna na drugu nije jednostavno »prevesti« u precizne pojmove.⁴² Premda u zaglavlju odsječka stoji *et quod significet* (kao što je ranije pokazano), primatelj može ostati zbunjen pred neprekinutom spiralom u kojoj se smjenjuju objašnjenje i ponovno *očudnjenje* novim slikama.⁴³ To pak proizlazi, rekli bismo, iz naravi viđenja – *uidi quasi*. U toj su sintagmi gledanje/viđenje i »poput«, »kao« jednako važni jer zajedno tvore cjelinu osjetilnoga doživljaja, intuicije i hermeneutike u nastojanju oko izražavanja *smisla* viđenoga. Drugim riječima, često ponavljana sintagma *uidi quasi* tvori most među svjetovima.⁴⁴ Slika dakle traži pojašnjenje jer je ona samo vanjski prikaz, aproksimacija nečega što je u pozadini ili u temelju: Boga se može naslutiti samo kroz prozorčice i iskustvom življenja u stvorenome svijetu.⁴⁵

Dok u opisu svojega viđenja Hildegarda rabi prošlo vrijeme, interpretacija je redovito u prezentu. Zamjena i međuzavisnost »sada i tada« općenita je značajka žanra vizija. Njihov je *kronotopos* osobit jer i vrijeme i prostor imaju značajku opće-

⁴⁰ O Hildegardinim hermeneutičkim postupcima usp. iscrpno u M. ZÁTONYI, *Vidi et intellexi*, 2012.

⁴¹ SC III, 10, 23: »ergo et in pectore ipsius duae fenestrellae apparent: quod est in cordibus hominum manifestatio caelestium in duobus speculis fidei demonstrata: quoniam diuinitas et humanitas in Filio Dei credenda est, per quem uirtus eadem in hominibus perfecta a fortitudine rectitudinis suae non mouebitur. – nav. prema *Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 566.

⁴² »Deshalb läuft Hildegards Bemühung nicht auf eine begriffliche Präzisierung hinaus, was jedoch eine durchdachte Begriffsverwendung nicht ausschliesst, sondern sie schafft immer neue Bilderwelten, um dasselbe unter immer neuen Aspekten auszudrücken. Auch Hildegard übersetzt die Heilige Schrift, aber nicht in eine festgelegte theologisch-philosophische Sprache, sondern in immer neue Bilder. (...) »Vidi et intellexi« bleibt ein offener Prozess.« – M. ZÁTONYI, *Vidi et intellexi. Die Schriftthermeneutik in der Visionstrilogie Hildegards von Bingen*, Münster, 2012., 319. Valja dodati: »Pritom u gotovo svim djelima (iznimka su medicinski tekstovi) interpretacija, egzegeza i moralna pouka također sadrže elemente estetskoga označenja.« – M.-A. DÜRRIGL, Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingen, 404.

⁴³ Usp. M. ZÁTONYI, *Vidi et intellexi*, 2012., 309–311.

⁴⁴ Usp. M.-A. DÜRRIGL, Sveta Hildegarda iz Bingen – književnost i teologija u viziji, 2023., 168.

⁴⁵ Što može biti dijelom i odraz Eriugenina učenja – usp. C. MEIER, Eriugena im Nonnenkloster? Überlegungen zum Verhältnis von Prophetentum und Werkgestalt in den *figmenta prophetica* Hildegards von Bingen, *Frühmittelalterliche Studien* 19, 1985., 466–497.

nitosti: to je *svevirijeme*, a prostor/mjesto je simbolično, čime se etičnost vizija pojačava, čini očitijom.⁴⁶ Hildegardino objašnjenje u pravilu nije statično ni jednoznačno – primatelj je pozvan iz novih slika, asocijacija itd. razabrati, *dešifrirati* po(r)uku. Još je jedna posebnost Hildegardinih tekstova. Naime sva obličja koja vidi/gleda ona oprezno kvalificira leksemima *poput, nalik, kao* – međutim to što obličja govore ona čuje jasno i nedvosmisleno jer su riječi tih personifikacija također tumačenje vjere, pouke i primjeri za ispravan život. Spomenimo kako se glas vrline Postojanosti (*Constantia*) čuje i iz olujnoga oblaka u viziji LVM-a. Tamo su njezine riječi upravljene protiv grijeha *Inconstantia* (personificirana Nepostojanost, Nestalnost). Postojanost u LVM-u jakim glasom ističe čovjekovu sposobnost da razlikuje Zlo od Dobra, pa je za one koji čine nedjela Bog pripravo jezero (kao simbol za propast), a za dobre je pripravo ljestve ili stuba prema nebesima.⁴⁷

1.4. Crtica o prozorčićima i zrcalu

U objašnjenju izgleda Postojanosti zajedno dolaze književni motivi prozora i zrcala. Prozorčići se pojavljuju (*duae fenestrellae apparent*) na sredini prsa (*pectore*) što može značiti i »srce« ili »mjesto srca«, a to je, zapravo, Kristova narav *in duobus speculis fidei demonstrata*. Možda zato Milena Fuchs te prozorčice naziva »Die zwei Spiegelfenster des Glaubens«⁴⁸, što nije lako prevesti jer u jednoj riječi povezuje zrcalo i prozor – to bi dakle bilo nešto kao »zrcalni prozor« vjere, koji spaja odraz/zrcaljenje i gledanje kroz/u. Takav poseban »zrcalni prozor« jest metasimbol u kojem se spajaju poetsko i teološko. Valja makar spomenuti kako u trećem dijelu SC-a svako pojedino viđenje Hildegarda zaključuje simbolikom zrcala:

»*Qui autem acutas aures interioris intellectus habet, hic in ardenti amore speculi mei ad verba haec anhelet et ea in conscientia animi sui conscribat.*«⁴⁹

»*Tko ima oštre uši unutarnjega razumijevanja, neka u plamtećoj ljubavi prema mojem zrcalu (zrcalnom odrazu) čezne za ovim riječima i upisuje ih u savjest svoje duše.*«

Hildegardina se kompozicija djela doima enciklopedijski, kao da njime nastoji obuhvatiti sve, na način kakve *summe*. No podrobnijim iščitavanjem naočigled

⁴⁶ Usp. M.-A. DÜRRIGL, Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskologoljskoj srednjovjekovnoj književnosti, Zagreb, 2007., 130–133.

⁴⁷ LVM IV, 8: »Deus einm male scientie lacum ponit, et bone scientie scalam in celum«. – nav. prema *Hildegardis Liber Vite meritorvm*, 1995., 178. Po mišljenju Margot Fassler, krjeposti su u Hildegarde ideje koje proizlaze iz Božje misli kako bi osvijetljavale i poučavale. Ona to izražava ovako: »Hildegard's virtues are ideas, come forth from the mind of God to illuminate and to teach, and ultimately to lead people back to God by entering into their intellects.« – M. FASSLER, Allegorical Architecture in Scivias: Hildgard's Setting for the Ordo Virtutum, u: *Journal of the American Musicological Society* 67(2014.)2, 317–378., ovdje 328– 329. U okviru ovoga razmatranja ključni su izrazi »illuminate« und »entering« jer se oba mogu povezati s prozorom kao metaforom, ali i dijelom arhitektura/građevine (svjetlost, kretanje).

⁴⁸ M. R. FUCHS, *Zur Anschauung von »Leben« bei Hildegard von Bingen*, 2016., 86.

⁴⁹ Npr. SC III, 6, 35 –*Hildegardis Bingensis Scivias* 1978., 461.; SC III, 10, 32 – *isto*, 573.

monolitna cjelina otkriva različite poetološke, filozofske i didaktičke podrobnosti i slojeve.⁵⁰ Iz navedenih se odlomaka može iščitati ono što Mary Carruthers zove »memory image«⁵¹ jer se sadržaji i impresije primaju preko osjetila, a duša ih prevodi u misli. Unutarnje i vanjsko, duhovno i tvarno, ovozemaljsko i transcendentno sažeto je u slici koja poziva na prisjećanje, asocijacije i nova razmatranja.

Zaključno se može kazati kako duhovnost u ukupnosti Hildegardina opusa uključuje i neznatne svakodnevne predmete, ali smještene u neobičan okvir. To posljedično znači i drukčiji odnos prema stvorenomu, pa makar i rukotvorenomu, u smislu da se u konkretnoj stvarnosti iščitaju Božji signali, koji su specifični »prozorčići«. Rekombinacijom poznatih motiva oblikuje se sadržajna novina, *očudnjuje* se blisko, izaziva se snažniji emocionalan i kognitivan odgovor. Primatelj treba biti dvostruko aktivan: odgonetavati tekst i usađivati pročitano/čuvano u svoj život, a sve radi ispravljanja života i postizanjem spasenja – bolje rečeno, radi vraćanja onoga dostojanstva koje je Bog izvorno bio namijenio čovjeku.

2. Osobita *fenestralia loca*

U srednjem vijeku pisma često nisu bila pisana s namjerom da budu i ostanu samo privatna korespondencija, stoga ne začuđuje da su bila pomno zapisivana i redigirana – to je slučaj i s Hildegardinim brojnim pismima u kojima se također razaznaje njezin prepoznatljiv vizionarski stil. Među njima se duljinom i žanrovskom raznolikošću ističe pismo upućeno zajednici čija je Hildegarda bila opatica. Ono se u stručnoj literaturi naziva *Testamentum propheticum* (usp. Narvaža 2014; dalje u tekstu TP).⁵² To je svojevrsna ostavština koju je Hildegarda sastavila na molbu svoje redovničke zajednice u vrijeme kad je bila teško bolesna, a sestre su bile u strahu da će izgubiti svoju magistru. U tom je pismu sažela misli iz svojih ranijih djela, iz vizija, pjesama i teoloških tekstova. Moguće ga je podijeliti u sedam odsječaka, a temeljna je potka ona koja se iščitava i iz LVM-a: Božja je providnost i ljubav stvorila čovjeka da u poslušnosti i skromnosti bude Božji sudjelovatelj (*operarius*) u spasenjskoj povijesti svijeta. No Lucifer se odmetnuo od Boga, a Adam je pao – stoga se čovjekov život odvija u stalnoj borbi, u tegobnom odricanju od (lažno privlačnoga) Zla i u priklanjanju uz Dobro. Najstariji zapisi cjelovitoga pisma sačuvani su u dvama rukopisima iz 12. i 13. st. koji sadrže više Hildegardinih spisa,⁵³ a poznati su i njegovi

⁵⁰ One se prepoznaju čak unutar pojedinačnih ostvaraja, a napose ako ih se međusobno usporedi kao npr. J. de GUSSEM, D. WOUTERS, Language and Thought in Hildegard of Bingen's Visionary Trilogy: Close and Distant Readings of a Thinker's Development, u: *Parergon* 36(2019.)1, 31–60.

⁵¹ M. CARRUTHERS, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, 1992., 78.

⁵² Prvi put je u literaturi pismo nazvano »duhovnom oporukom« u J. L. NARVAŽA, El testamento espiritual inédito de Hildegarda di Bingen. La Epístola a la congregación de sus hijas, u: *Stromata* 69(2013.)1–2, 139–167.; ISTI, *Hildegardis Bingensis »Testamentum propheticum«*. *Zwei Briefe aus dem Wiesbadener Riesenkodex*, Aschendorff, 2014.

⁵³ O tekstološkim podrobnostima sačuvanih inačica pisma v. M. ZÁTONYI, Einleitung, u: M. ZÁTONYI (prev. i prir.), *Prophetisches Vermächtnis – Testamentum propheticum*, Beuron – Eibingen, 2016., 13–16.; J. L. NARVAŽA, »Testamentum propheticum«, 2014., 83–94.

mlađi (djelomični) prijepisi. TP je, kao i vizija SC, sastavljen od različitih žanrova: videnje, traktat/egzegeza, moralna pouka, hagiografija, stihovi. Na jednom se mjestu ističe i *planctus* kao umetnut žanr, tj. plač zemlje zbog ljudske grješnosti i iskvarenosti svijeta. Stoga je i to pismo, kao i mnogo opsežniji SC, kaleidoskop malih žanrova.

Na temelju poučnih i teoloških odsječaka može se pretpostaviti kako je pismo bilo čitano naglas kao propovijed,⁵⁴ i ne samo unutar zidina njezina samostana. Kako naglašava B. M. Kienzle, Hildegarda je jedina žena toga vremena koja je sastavljala pisma egzegetskoga sadržaja za muške samostanske zajednice.⁵⁵

Odlomak iz TP-a glasi:

*I opet se čuo glas s neba: O ti bezvrijedna klupčice, bježi, bježi! Strmo će stubište mirisati začinicima. Jao, jao zemaljskim stvarima! One će se naime skriti, a živo će ih oko koje ih vidi udariti u čeljust. Duh se raduje. Ah, ah, nesretna zemlja plače nad sobom. Ah, ah, u ovo vrijeme ona ima prozorna mjesta zbog prijevare stare zmije, ali hramska se zavjesa još nije razdrla.*⁵⁶

U viziji SC Hildegarda se više puta koristi sintagmom *loca* + pridjev (za oznaku kvalitete), npr. *loca abdita*, *loca infernalis*, *loca optima*, *loca sanctificata*, no ovdje je pošla korak dalje i oblikovala novu, pregnantnu i dojmljivu sintagmu – zamjetna je promjena reda riječi, pridjev stoji ispred imenice, čime se pozornost upravlja na neobičan pridjev *fenestralis*, a postiže se i ritmičan učinak. Peter Dronke detaljno je analizirao neka Hildegardina djela s poetološkoga zrenika, pa je zaključio kako se njezina inventivnost najjasnije očituje upravo u jedinstvenim frazama.⁵⁷ Ta se ocjena može svakako primijeniti na sintagmu *fenestralia loca*.

Pozornost privlači i neobična antiteza između klupice i stubišta. Klupica može biti simbol za nepokretno (i nisko, bliže podu, vezano za sjedenje i klečanje), dok je stubište slika nečega dinamičnoga. Poziv na kretanje prema gore nazire se iz ugodnih mirisa začina – sinestezija je jedna od omiljenih Hildegardinih figura. Ovdje je ona asocijativna jer je u većem broju starijih eshatoloških vizija upravo miomiris kvaliteta koja označava raj (npr. apokrifna *Pavlova vizija*).

⁵⁴ Usp. B. M. KIENZLE, *Cistercians, Heresy and Crusades in Occitania (1145 – 1229): Preaching in the Lord's Vineyard*, Woodbridge, 2001., 80–97.

⁵⁵ B. M. KIENZLE, Hildegard of Bingen and the Public Voices, 315.: »Hildegard is the only woman of her time, as far as we know, to author exegetical letters for men and their communities.«

⁵⁶ »Iterumque uox de celo sonabat: O tu, uile scamnum, fuge, fuge! arduę scalę fumum dabunt aromatum. Ve, ue, terrenę causę! Nam ipsa abscondet se, quia uiuens oculus qui uidet, in maxillam eam percutiet. Spiritus gaudet: O, o infelix terra super se plangit. Ach, ach, ipsa habet in hoc tempore fenestralia loca per illusionem antiqui serpentis, sed tamen nondum uenit scissura ueli templi dei.« – nav. prema *Hildegardis Bingensis »Testamentum propheticum«*, 2014., 151. U našem se prijevodu, dakako, značajke Hildegardina stila ni ovdje ne odražavaju u potpunosti. Podsjećamo na citat iz SC-a; i ovdje u plaču ili zapomagaju rabi trijade u kojima uzvici dolaze iz različitih jezičnih sfera. U prije navedenom odlomku iz SC-a to je bilo *o – ach – he*, a ovdje u TP-u je trijada *ve – o – ach*.

⁵⁷ »The real richness of Hildegard's linguistic invention, however, lies far more in her unparalleled phrases than in new words and forms as such.« – P. DRONKE, Introduction, u: A. DEROLEZ, P. DRONKE (ur.), *Hildegardis Bingensis Liber diuinorum operum* (= *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XCII*), Turnhout, 1996., VII–CXX., ovdje XXX.

Navod iz Hildegardina TP-a podsjeća na praroditeljski pad koji je uzrokovao ljudsku ograničenost i udaljio čovjeka od Gospodina. Zato on sada može naslućivati Boga kroz prozorčice, može samo zirkati, ali nikada u potpunosti shvatiti Boga, život i svijet. Svi bi ljudi, oduvijek i zauvijek, željeli vidjeti Božje misterije, no ne mogu. Prijevarom stare zmije (što je još jedna omiljena Hildegardina sintagma) čovječanstvo je svedeno na to da tek djelomično može vidjeti u slikama. Na sebi svojstven način oslanja se na evanđeoski izvještaj o Isusovu raspeću (Mk 15, 38; Mt 27, 51; Lk 23, 45): Božji se hram sada nalazi zastrt hramskom zavjesom koja će se razdrijeti tek na koncu vremena, kad Isus dođe suditi žive i mrtve.⁵⁸ Tek će tada pravednici moći doista gledati i vidjeti, razumjeti i uživati u slavi Božjoj. Do toga vremena ljudima je sve skriveno ili mutno, vidljivo tek letimično. Božje se tajne mogu nazrijeti djelomično, samo kroz *fenestralia loca*. Zemlja koja plače jer je čovjek unio nered u svijet, u sebi ili na sebi ima mjesta koja djeluju poput prozora – metonimijski je riječ o svemu stvorenome, materijalnome, što čovjek vidi i preko toga doživljava i pokušava dokučiti.

Ta *loca* bila su otvorena primjerice za starozavjetne proroke, to su bila čudesa koja je Bog činio svomu narodu (npr. kod izlaska iz ropstva i povratka u domovinu). S gledišta pak koje u obzir uzima Hildegardino vrijeme i razdoblje do suvremenosti, može se pomisliti kako su to stvarna mjesta (npr. crkva, kor i sl.), ali su *fenestralia loca* povezana i s molitvom, s redovničkom meditacijom te s retoričkim postupcima. Odnosno metafora može biti vezana za stvaran prostor, ali se u većoj mjeri može odnositi na *mentalnu* poziciju (mentalni prostor, ako hoćemo), na duhovni *smještaj* za razmatranja, za kontemplaciju i promišljanje poznatih sadržaja koji omogućuju asocijacije i nove kompozicije. Osim toga može biti riječ i o nekoj konkretnoj životnoj situaciji u kojoj čovjek doživi Božju blizinu ili Božji zahvat; konačno, to mogu biti i mjesta u *Svetome pismu* koja otkrivaju Boga. Kako ističe Mary Carruthers, srednjovjekovni su monasi rabili »mnemotechnical principle of a locus with *imagines agentes*«⁵⁹ – to se i ovdje nazire.

Sve slike koje se kod Hildegarde opisuju detaljno, plastično i bogato vidljive su »unutarnjem« oku, oku duha i srca; one su simbolične, višeznačne i asocijativne. Hildegardine inventivne jezične fraze bude niz asocijacija i prisjećanja te novih ideja. Time se kreativna i za maštu primatelja poticajna poruka amplificira jer je ne treba shvaćati doslovno – upravo u tome se ostvaruje aktivno sudjelovanje publike u procesu unutarnjega iščitavanja ispriповijedanoga. Ritmičnost teksta, koja se također razabire, može pomoći u ruminaciji (*prežvakavanju*, što je česta srednjovjekovna metafora, tj. u promišljanju) pročitana/slušana, npr. *ipsa habet / in hoc tempore / fenestralia loca / per illusionem / antiqui serpentis*.

Vratimo li se na izvor te nove sintagme, tj. na metaforu prozora, razabiremo kako su *fenestralia loca* mjesta na kojima čovjek gleda i vidi – on je pritom pasivan, ali ono

⁵⁸ To može biti i signal kako je od prvotne publike bilo očekivano da poznaje *Sвето pismo* kako bi shvatili aluziju.

⁵⁹ M. CARRUTHERS, *The Craft of Thought*, 1998., 182.

što gleda treba biti impuls za duhovno kretanje, kao i za konkretnu promjenu života. Prepoznatljiva je međuigra unutarnjega i vanjskoga, sadašnjega i budućega, ovozemaljskoga i vječnoga, tipična za srednjovjekovne vizije. U njima se prožimaju mne-motehnika, retorika i poetika, emocije i razmišljanje. Imaginacija omogućuje primatelju da na neki način vizualizira nevidljivo, duhovno. Iskra ili proplamsaj svjetlosti koji na to potiče naći će se upravo u *fenestralia loca*.

3. Pokazivanje *fenestraliter*

Drugo Hildegardino opsežno vizionarsko djelo, LVM, posvećeno je viđenju čovjekova života kao stalne borbe između Dobra i Zla,⁶⁰ prikazane prenjem personificiranih grijeha koji su predstavljeni kao začudni spojevi životinja i ljudi⁶¹ te kao građevine i drveće koji se prepiru s glasovima nevidljivih vrlina iz olujnoga oblaka. Čovjek je, prema Hildegardinu shvaćanju, vrhunac svega stvorenoga jer u sebi spaja duhovno i materijalno, ali je pošao pogrešnim putem i izgubio posebno mjesto koje mu je u svemiru i tijeku vremena pripravljeno. Vizija je kao cjelina vrlo kompleksna, a sadrži i opsežne egzegetske dijelove u smislu povezivanja viđenoga sa *Svetim pismom*. Stoga treba ponovo istaknuti kako je Hildegarda jedina žena koja je u srednjem vijeku pisala sustavna egzegetska djela i za ženske i za muške primatelje.⁶²

U šestom dijelu LVM-a kao da se sažimlju značenje i poruka prethodnih dijelova knjige, odnosno prijepora grijeha i vrlina, tumačenja opisa izgleda grijeha i razlaganja kazni koje čekaju grješnike. Djelo je zacrtano kao specifična *summa*, čemu odgovara i već spomenuti dojmljiv naslov *Liber vitae meritorum* – *Knjiga životnih zasluga*, a može se prevesti i kao *Životna knjiga zasluga*.⁶³

U zaključnom se dijelu vizionarki javlja sám Spasitelj, čime se znatno amplificira teološka i pastoralna (moralna) vrijednost viđenoga i ispriповijedanoga. Taj dio sadrži i neologizam koji djeluje stilogeno: *fenestraliter*; i to kao *hapax legomenon*.⁶⁴

Sve stvorenje proizlazi iz Božje volje i vječni život prosijava iz Boga; i ukrasi, i radosti, i sav zvuk radosti vječnoga života od Njega su. Djela izabranih naime koja

⁶⁰ O tome je sažeto pisala S. RUGE, *The Theology of Repentance: Observations on the Liber vite meritorum*, u: B. M. KIENZLE, D. L. STOUTD, G. FERZOCO (ur.), *A Companion to Hildegard of Bingen*, Leiden, 2014., 221–248.

⁶¹ O specifičnoj antropomenažeriji u Hildegardinim vizijama: M.-A. DÜRRIGL, *Zooantopomorfiya u viziji sv. Hildegarde iz Bingena*, *Bogoslovska smotra* 90(2020.)1, 107–124.

⁶² B. M. KIENZLE, *Hildegard of Bingen and the Public Voices*, 322: »the only medieval woman to have composed systematic works of exegesis for female and male audiences.« O recepciji LVM-a usp. i M. ZÁTONYI, *Hildegard von Bingen (= Zugänge zum Denken des Mittelalters Bd. 8)*, Münster, 2017., 68. i 109–115.

⁶³ Usp. M. ZÁTONYI, *Einleitung*, u: M. ZÁTONYI (prev. i prir.), *Das Buch der Lebensverdienste – Liber vitae meritorum*, Beuron – Eibingen, 2014., 31.

⁶⁴ Tamo se zatječu i druga dva neologizma, također prilozi, *tunicaliter* i *flammanter*. – Usp. M.-A. DÜRRIGL, *Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingena*, 394–398. Činjenica da su sva tri leksema upotrijebljena samo jedanput otežava donošenje širih zaključaka.

proizlaze/klijaju iz Duha Svetoga tamo plamte/sijevaju (...) Ali ti ukrasi nisu od stvorene tvari, kao što je rečeno, već se razlijevaju iz Božanskoga. Sada te, čovječe učinjen od gline (zemlje), Bog u tvojim djelima ukrašava (...) Jer dok ima pravu/ispravnu vjeru, Bog mu pokazuje svoja čudesa kao prozorno i kao kroz zrcala.⁶⁵

U tekstu se nazire aluzija na 1 Kor 13, 12: mogućnost gledanja Boga *nunc per speculum in aenigmate* (*Sada vidimo u ogledalu, nejasno*). Zrcalo odražava ljudsku nesavršenost (kakvi su sada, grješni i na pogrješnom putu), a »prozorno« se pokazuje kakav bi čovjek trebao biti – preko obiju tih metafora gledanja Bog stupa u odnos s čovjekom.

Za Hildegardu materijalni, prolazni svijet ima veliku ljepotu, a osjetilnim doživljajem svijeta čovjek može nazrijeti neizrecivu krasotu Onostranosti koja mu je obećana, jer tamo je njegova prava domovina. Osjetilno su uvijek samo naznake, simboli za ono što je iza i iznad njih, a jezik je također nužno određen metaforikom i simbolikom – unatoč svojoj ograničenosti, ljudski jezik može potaknuti na otvaranje unutarnjih očiju, očiju duše kako bi se u prirodi i u sebi *fenestraliter* (prozorno) prepoznalo Božje djelovanje i kako bi se hodilo ispravnim putem u punoj svijesti osobite zadaće i časti koju je Bog posvetio čovjeku. Kao spoj tijela i duše, tvarnoga i vječnoga, čovjek je vrhunac stvorenja – svojim je padom međutim taj svoj položaj bitno narušio. Iz odlomka se iščitava Hildegardin stav po kojem je čovjek najvrjednije stvorenje (ta i Gospodin se utjelovio kao čovjek) koje ima zadaću da bude Božji sudjelovatelj (*operarius*), dakle da čini dobro.⁶⁶ To je njegovo dostojanstvo, makar i bio učinjen od gline/zemlje. Treba unatoč svim protivštinama zadržati pravu vjeru i nadu te iz svega stvorenoga iščitavati Božju volju. No bez Duha Svetoga čovjek ne će vidjeti ništa, ostat će tek glina i prah, bez smisla i svrhe.⁶⁷

Ponovit ćemo: čovjek je opterećen praroditeljskim grijehom koji ga je udaljio od Boga i božanskoga, pa može promatrati tek »prozorno«, a takav mu je i jezik: sveden na slike, simbole, aproksimacije i poredbe.⁶⁸ No to ne sprječava vizionarku u iznala-

⁶⁵ LVM VI, 44.: »Omnis autem creatura secundum uoluntatem Dei processit, et etiam eterna uita ex Deo claruit, et ex ipso est; atque ornatu set gaudia ac omnis uox pleni gaudii eterne uite ex ipso sunt. Opera namque electorum, que de Spiritu sancto germinauerunt, ibi fulmant (...) Sed ornamenta hec de genere facte materie, ut predictum est, non sunt, sed a diuinitate diffunduntur. Nunc autem, o homo, qui de limo factus es, Deus in operibus tuis te ornat (...) Vnde quandiu rectam fidem habet, Deus illi miracula sua quasi fenestraliter et quasi per specula manifestat.« – nav. prema izdanju *Hildegardis Liber vite meritorm*, 1995., 290–291.

⁶⁶ Usp. M. ZÁTONYI, Einleitung, u: M. ZÁTONYI (prev. i prir.), *Prophetisches Vermächtnis – Testamentum propheticum*, Beuron – Eibingen, 2016., 68.; ISTA, *Hildegard von Bingen*, 2017., 132–136.

⁶⁷ »Čovjekova dužnost – ali i dar što mu ga je Bog dao – jest da taj smisao stalno traži i prepoznaje u znakovima koje mu Bog u svojoj ljubavi šalje.« – M.-A. DÜRRIGL, Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingena, 404.

⁶⁸ Pa i sama Hildegarda za sebe, iako je obdarena Božjom milošću viđenja, kaže: »uisui et intellectui meo occultata sunt« (LVM VI, 25. – nav. prema *Hildegardis Liber vite meritorm*, 1995., 275.); »aspicere non ualebam« (LVM VI, 30., isto, 283.). Dakle ni njoj nije dopušteno da uroni u sve Božje misterije i da ih *dešifrira*. Usp. D. WOUTERS, »Nisi per nomina«. Language as the Medium of Thought in Hildegard of Bingen's Thinking, u: *Revue d'histoire ecclésiastique* 113(2018.)1–2, 6–93. U potonjoj studiji pokazano je kako Hildegarda zazire od novijih skolastičkih nazora te se zadržava na stavovima redovničke teo-

ženju leksema i sintagmi koje odišu individualnošću, pa i smionošću.⁶⁹ Rečenice su joj ritmične, gotovo melodične, i time podvlače misaonu potku, npr.

Vnde quandiu / rectam fidem habet / Deus illi / miracula sua / quasi fenestraliter / et quasi per speculum / manifestat

Ona je svoje vizije, kako je u uvodu rečeno, pisala s književnim ornatom jer je bila svjesna: 1) publike (zamišljene i konkretne), 2) situacije u kojoj se tekst čitao/kazivao i 3) činjenice da je sadržaj o kojemu piše uzvišen, pa ga valja iskazati na prikladan način. Retorički elementi, tropi i figure imaju bitnu heurističku funkciju jer su povezani s temom i funkcijom djela. Oni su efektni s aspekta stilskoga ukrašavanja, s aspekta ritmičnosti i prelekcije (čitanja naglas) te s gledišta mnemotehnike.

Stječe se dojam da je personifikacijama (kojih je u LVM-u mnogo) bilo lakše preneti apstraktne teološke sadržaje, nekako ih *otjelotvoriti*, oživjeti. I ovdje se varira shvaćanje o kojem je bilo riječi kod TP-a. Naime o Bogu čovjek može govoriti samo »kroz prozor jezika« koji je ograničen: pisati se može *fenestraliter*, a čitati/slušati također *fenestraliter*. Međutim valja istaknuti kako se i uz taj neologizam pojavljuje leksem *quasi*. Stoga promatrani izraz nije važan samo za Hildegardin način tumačenja, već i za spomenuti prepoznatljiv literarni postupak *očudnjenja*, ali i aproksimacije u njezinim vizijama. Slike osvješćuju i humano i Božje na način *quasi*. Ovozemaljsko i transcendentno mogu se *sastati quasi fenestraliter* u smislu kako to čovjek može shvatiti, spoznati, i to samo na *fenestralia loca* ili kroz *fenestralia loca*. Pa ipak, unatoč svim ograničenjima, pobožan će čovjek ipak moći, makar i načas, *zaviriti* u Božje misterije. Svatko je pozvan da bude odgonetač i tražitelj u svom životu. Po Hildegardinu shvaćanju, mora *fenestraliter ot-krivati* Božje misterije, zapovijedi i darove koji su grješnima i lutajućima (naoko paradoksalno) *fenestraliter za-kriveni*. Zakriveni su tamom grijeha, odnosno prijevarom zmiije. Osim što je život borba (kako poučava LVM), on treba biti stalno traženje, potraga – čovjek je *homo viator*. A »prozorna mjesta« pomažu da putovanje ne bude tumaranje i vrludanje, već hodočašće u onostranu domovinu.

Završni pogled

Polazeći od metafore prozora, Hildegarda iz Bingena stvara novu sintagmu *fenestralia loca* (»prozorna mjesta«) i neologizam, prilog *fenestraliter* (»prozorno«, kao *hapax legomenon*). Njima jezgrovito izražava ograničenost čovjekova uma kao i

logije – pa ipak, u svom opusu ona otvara nova pitanja i (kao da) navješćuje nove percepcije odnosa jezika i kognitivne aktivnosti.

⁶⁹ Dronke smatra da se Hildegarda osjećala slobodnom da oblikuje nove fraze i riječi, među ostalim, i zato što je bila načitana, pa njezinu autobiografsku tvrdnju kako je neuka smatra pukim toposom. Usp. P. DRONKE, Hildegard's Inventions. Aspects of her Language and Imagery, u: *Hildegard von Bingen in ihrem historischen Umfeld*, A. HAVERKAMP (ur.), Mainz, 2007., 299–320. Osim toga: »(...) u vizijama pokušava ne samo slikovitošću i simbolikom, nego i smjelim jezičnim konstrukcijama prisposobiti neizrecivo.« – M.-A. DÜRRIGL, Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingena, 405. A promatrani neologizmi najočitiiji su izraz napetosti između nastojanja (stremljenja) k jezičnomu izričaju i neadekvatnosti.

nedostatnost jezičnoga oblikovanja transcendentne Istine. Riječima daje nove značenjske nijanse te nove emotivne i intelektualne poticaje za primatelje kako bi im osjećaji i misli »išli unutra i van« kroz prozor promišljanja. Kroz mentalni se prozor gleda, a zatim slijedi meditacija, molitva, ispravljanje života. Gledanje duhovnim očima nije samo za promišljanje i razmatranje, već i poticaj na obraćenje od zla i pristajanje uz Dobro.

Preoblikovanje poznatoga u novo i začudno na neki način daje i novu vrijednost tomu svakodnevnomu, običnomu, s brojnim asocijacijama i intertekstualnim svezama. Svaki znak, metafora ili simbol zahtijeva kontekstualizaciju, jer su slike u vizijama svojevrsni »unutarnji« prozori, »prozorna mjesta« za unutarnje gledanje koje budi asocijacije na poznate sadržaje, ali ih stalno dovodi u nove okvire, situacije, odnose. Isti motiv metafora u raznim kontekstima kadšto ima različite konotacije, pa i različitu kvalitetu u moralnopoučnom odnosu Dobra i Zla. Pritom slike mogu biti neobične, neočekivane, pa u spoju s tropima i figurama tvore estetski učinak.

Poetične vizije o kojima je bila riječ odražavaju »mišljenje u slikama« što svojim sadržajem, ali i misaonom dubinom odudara od sličnih srednjovjekovnih ostvaraja. Hildegarda ne ide za tim da oblikuje jasno ili strogo određeno pojmovlje, već se koristi bogatim slikama koje jedna drugu nadopunjuju. To međutim ne znači da se uopće ne koristi pojmovljem, ali preferira slikovito izražavanje, tj. oblikovanje misli, nazora, koncepata pomoću, rekli bismo, *oslikovljenoga jezika*. On je odraz njezina poimanja mogućnosti, ali i granica ljudske spoznaje. *Gledanje* i *razumijevanje* kod nje redovito dolaze zajedno.

Prozor je metafora za pogled/gledanje, viđenje i shvaćanje. Naime prozor ima položaj *inter* – gledatelj je ili unutra ili vani, pa samo djelomično može vidjeti van ili unutra. Kao literarni topos on je mjesto međuprožimanja i kontakta unutarnjega i vanjskoga, vidljivoga i nevidljivoga, i u konkretnom smislu i u duhovnome i intelektualnome. Nadograđujući na taj motiv, sveta Hildegarda stvara nove lekseme i sintagme. *Fenestralia loca* jesu ne samo mjesta već trenutci i situacije za promišljanje, za razumijevanje, za otvorenost. To je medij; prozori u stijeni/planini iz vizije SC jesu otvor, suprotnost čvrstoj, neprozirnoj stijeni. Ta su *loca* mogućnost, dapače, poziv za čovjeka koji treba živjeti ispravan kršćanski život. »Prozorno gledati« oznaka je za otkrivanje zagonetke života i svega stvorenoga. Ono pomaže da čovjekov tegoban hod ovozemaljskim životom ne bude lutanje, već putovanje s ciljem.

Druga mogućnost interpretacije jest u pitanjima:

Fenestra – što (gledati)

Fenestralia loca – gdje i kamo (Bog pokazuje a čovjek treba gledati)

Fenestraliter – kako (Bog čovjeku pokazuje, a čovjek vidi).

Naime čovjek gleda/vidi ograničeno jer se tek Kristovim ponovnim dolaskom hramska zavjesa treba konačno razdrijeti. Zato uvijek treba biti budan i oprezan, treba promatrati jer se u svemu, pa makar koliko se svakodnevnim i neznatnim

činilo, Bog otkriva čovjeku. Hildegardine su riječi i performativne, u smislu da usmjeravaju na djelovanje i ponašanje, na okretanje k Dobru, a ne samo na pasivno promatranje ili mlaku, nepokretnu vjeru. Neobična riječ izaziva znatiželju, pa već time stimulira primatelja.

Upravo izrazima *fenestraliter* i *fenestralis*, izvedenima od imenice *fenestra* (ali zapravo mislimo koje su u pozadini, u temelju tih leksema), Hildegarda koncizno, a opet začudno, određuje narav i bit ljudskoga gledanja, shvaćanja i razumijevanja. Kod Hildegarde je višeznačan govor u slikama hermeneutičko načelo, istodobno i epistemološko pomagalo, ali i književni postupak. Nije stoga neobično što se često koristi kvalifikatorima – i uz prilog *fenestraliter* zapisala je da Bog pokazuje *quasi fenestraliter*, »kao prozorno«. Naposljetku, ona stalno nastoji motivirati ljude da traže i prepoznaju ta »prozorna mjesta«, da shvate ili barem naslute kako im Bog stalno »prozorno« dopušta da vide Istinu i raspoznaju pravi put. I konačno, trijada *fenestra*, *fenestralia loca* i *fenestraliter* upućuje i na Hildegardin stav *inter*, »između«: njezina su djela prozor za one koji nisu doživjeli vizije. Stoje između viđenih sadržaja i ograničenosti govora te povezuju tradiciju i osobnu kreativnost u oblikovanju novih fraza i leksema. Filolozima i teolozima to je daljnji izazov da istražuju njezine raznorodne tekstove.